

15 middel is voor kennisoverdracht. Tussen de taal die door de kinderen uit de lagere bevolkingsgroepen wordt gesproken en de taal die op scholen -door leerkrachten- wordt gehanteerd gaapt een groot gat. Het lag dus voor de hand om iets aan de taal van genoemde kinderen te doen, en er werden taalcompensatieprogramma's ontworpen. 'Operation Head Start' is zo'n programma, en werd toegepast op zwarte kinderen uit de ghetto's van New York. Resultaat: geen! Het effect bleek nihil, en op de vraag hoe
20 dit mogelijk was werden verschillende antwoorden opgeworpen:

1. Het effect gaat verloren door slecht onderwijs in de eropvolgende jaren;
2. De opvoeding tijdens de eerste jaren is zo slecht, dat het compensatieprogramma een druppel op de gloeiende plaat is;
- 25 3. De oorzaak ligt bij genetische factoren: het inferieure intellect van zwarten wordt door het falen van Head Start bewezen.

4 De lijdende vorm

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk is gewijd aan de lijdende vorm, ook wel het 'passief' geheten. De lijdende vorm komt voor in zinnen als 1 en 2:

- 1 Het reglement voor de aandeelhoudersvergadering wordt door de commissie nog altijd als voldoende beschouwd.
- 2 Er is wéér meer vuurwerk afgestoken, dit jaar.

Kenmerkend voor de lijdende vorm is het optreden van een hulpwerkwoord (*worden of zijn*) en een voltooid deelwoord; in het kader op p. 84 staat nauwkeurig aangegeven hoe de lijdende vorm er in het Nederlands zoal uit kan zien.

Lijdende zinnen hebben in het algemeen tegenhangers in de zogenoemde bedrijvende vorm. Zo zijn de volgende zinnen de bedrijvende pendanten van 1 en 2:

- 3 De commissie beschouwt het reglement voor de aandeelhoudersvergadering nog altijd als voldoende.
- 4 Ze hebben wéér meer vuurwerk afgestoken, dit jaar.

Als een schrijver een lijdende vorm gebruikt maakt hij of zij dus een bepaalde keuze; dit hoofdstuk gaat dan ook over de vraag wanneer die keuze gerechtvaardigd is, een geslaagde stijl oplevert, of zelfs de enig juiste is, en wanneer het passief minder op zijn plaats is, een lelijk effect heeft, of zelfs zonder meer is af te keuren. Net als in de rest van dit boek benaderen we deze vraag door in te gaan op het effect van de lijdende vorm als grammaticaal middel. Ook hier streven we niet naar vaste regels of recepten, maar wel naar een zodanig begrip van de aard van dit stijlmiddel dat een schrijver de keuze bewust kan afwegen.

Er zijn twee varianten van de lijdende vorm; beide bevatten een voltooid deelwoord, maar de ene in combinatie met *worden* en de ander in combinatie met *zijn* (grammatica's benoemen de tweede als de voltooide tijd van de eerste). Ook qua

betekenis en stilistisch effect vertonen de varianten van de lijdende vorm zowel overeenkomsten als verschillen; de overeenkomsten hebben te maken met het gemeenschappelijke aspect van het voltooid deelwoord, terwijl de verschillen te maken hebben met de verschillen tussen de beide hulpwerkwoorden.

4.2 Het algemene karakter van de lijdende vorm

De stilistische effecten van de lijdende vorm hangen ten nauwste samen met de aard van de elementen waaruit de lijdende vorm bestaat: een hulpwerkwoord, en een voltooid deelwoord. Voor een goed begrip van die effecten is het dan ook nuttig iets preciezer op die elementen in te gaan. We beginnen met het voltooid deelwoord.

Het passief komt in het Nederlands voor met een van de hulpwerkwoorden *worden* en *zijn*. In de volgende voorbeelden staat telkens eerst een grammaticaal actieve zin, en daarna een passieve pendant ervan. De actieve pendanten van lijdende zinnen met *zijn* staan in de voltooid tijd, met het hulpwerkwoord *hebben*; daarom beschouwen grammaticus's de lijdende vorm met *zijn* als de voltooid tijd van de lijdende vorm.

1. Passief met *worden*

A. tegenwoordige tijd:

- (a) De commissie beschouwt het reglement voor de aandeelhoudersvergadering nog altijd als voldoende.
- (b) Het reglement voor de aandeelhoudersvergadering wordt door de commissie nog altijd als voldoende beschouwd.
- (c) Vooral ambtenaren maken veel gebruik van de lijdende vorm.
- (d) Vooral door ambtenaren wordt veel van de lijdende vorm gebruik gemaakt.

B. verleden tijd:

- (e) Ze spraken schande van zijn gedrag.
- (f) Er werd schande gesproken van zijn gedrag.
- (g) De systeembeheerder verwijderde de besmette bestanden.
- (h) De besmette bestanden werden door de systeembeheerder verwijderd.

2. Passief met *zijn*

A. tegenwoordige tijd:

- (i) We hebben heel wat afgelachen in die vakantie.
- (j) Er is heel wat afgelachen in die vakantie.
- (k) Herinvoering van de doodstraf heeft de ernstige criminaliteit nog nooit aantoonbaar verminderd.
- (l) De ernstige criminaliteit is door herinvoering van de doodstraf nog nooit aantoonbaar verminderd.

B. verleden tijd:

- (m) Het kamerlid had de aandelen reeds voor de verkiezingen verkocht.
- (n) De aandelen waren reeds voor de verkiezingen door het kamerlid verkocht.
- (o) De voorzitter had nog niet ingegrepen.
- (p) Er was nog niet door de voorzitter ingegrepen.

Een speciaal geval is de voltooid verleden tijd van gezegdes die in de actieve vorm reeds een hulpwerkwoord bevatten:

- (q) Ze hadden al veel eerder moeten ingrijpen.
- (r) Er had al veel eerder ingegrepen moeten worden.

In deze pendant van een voltooid zin treedt als hulpwerkwoord van de lijdende vorm niet een vorm van *zijn* op, maar een vorm van *worden*, gecombineerd met het hulpwerkwoord van tijd *hebben*.

We zien dus dat de lijdende vorm gekenmerkt wordt door een combinatie van een hulpwerkwoord (*worden* of *zijn*) met een voltooid deelwoord. De combinatie *zijn* + voltooid deelwoord is komt ook voor in bepaalde niet-passieve zinnen, zoals (t):

- (s) Het besluit is in deze vergadering definitief vastgesteld.
- (t) De definitieve beslissing is nog niet gevallen.

Het verschil is dat het werkwoord *vallen* altijd met het hulpwerkwoord *zijn* vervoegd wordt: de voltooid tijd van *hij valt* is niet *hij heeft gevallen*, maar *hij is gevallen*; het werkwoord *vaststellen* daarentegen wordt in de bedrijvende vorm vervoegd met *hebben*: de voltooid tijd van *hij stelt vast* is *hij heeft vastgesteld*; de zin *er is vastgesteld* staat dus in de lijdende vorm (en in de voltooid tijd).

Zoals we in het hoofdstuk over de werkwoordstijden hebben laten zien geeft een voltooid deelwoord een toestand aan die het resultaat is van een bepaald proces, namelijk het proces dat door de stam van het werkwoord aangeduid wordt. Woorden als *gelopen*, *gevallen* en *opgemaakt* geven dus allemaal zulke resultaattoestanden aan. Als gevolg hiervan bevatten lijdende zinnen, die altijd voltooid deelwoorden bevatten, aanduidingen van toestanden.

Omdat het bij een voltooid deelwoord wel gaat om een resultaattoestand, kan het toch ook nog het idee oproepen van het proces dat tot die toestand leidt; men zegt wel dat het deelwoord 'een tweezijdig karakter' heeft – niet voor niets wordt het een nominale vorm van een werkwoord genoemd. Hierin verschilt het van bijvoeglijke naamwoorden, die toestanden aanduiden zonder de gedachte aan een proces op te roepen. Zo is *gebroken* iets anders dan *kapot*, in die zin dat het eerste, afhankelijk van de context, in meerdere of mindere mate òk het idee van het veroorzakende breek-proces kan oproepen. De mate waarin het proces-idee bij een voltooid deelwoord geactiveerd wordt hangt sterk af van de context. Een belangrijke factor is het verschil tussen *worden* en *zijn*; we zullen daar in paragraaf 4.4 nader op ingaan. Eerst gaan we echter nader in op de precieze manier van toestandaanduiding die in beide soorten lijdende zinnen plaatsvindt.

Bekijk de volgende zinnen:

- 5a De voorzitter leidt het agendapunt in.
b Het agendapunt wordt [door de voorzitter] ingeleid.

Het proces van inleiden wordt in 5a gepresenteerd vanuit het perspectief van de voorzitter; die is ook de uitvoerder van dat proces (de 'handelende instantie'). Voor een dergelijke situatie is een recht-toe-recht-aan bedrijvende zin de aangegeven formulering: iemand produceert een handeling, uitvoerder en presentatieperspectief vallen samen. In 5b wordt de situatie daarentegen niet bekeken vanuit het gezichtspunt van de uitvoerder van het proces, maar meer, als beschrijving van het feit dat het agendapunt in een bepaalde resultaattoestand terecht komt, vanuit het gezichtspunt van het agendapunt. *De lijdende vorm is dus een manier om een situatie anders te presenteren dan vanuit het perspectief van een uitvoerende instantie.*

Dat geldt in principe ook voor de voltooid tijd, zoals de zinnen in 6 laten zien:

- 6a De voorzitter heeft het agendapunt ingeleid.
b Het agendapunt is [door de voorzitter] ingeleid.

De bedrijvende zin 6a bevat een voltooid deelwoord, en de zin karakteriseert de situatie dus in termen van een (resultaat)toestand: de zin beschrijft niet het

plaatsvinden van de handeling inleiden zelf, maar kijkt daar juist op terug (zie ook hoofdstuk 3, over werkwoordstijden). Dit resultaat wordt echter wel gepresenteerd vanuit het perspectief van de uitvoerder, als resultaat van *zijn* handeling. De lijdende zin b presenteert de situatie juist niet vanuit het perspectief van de uitvoerder, maar als toestand waarin het agendapunt zich bevindt. Wat dat betreft is het verschil tussen 6a en b dus vergelijkbaar met dat tussen 5a en b. Tegelijk valt al wel te zien dat het verschil tussen 5a en b groter is dan dat tussen 6a en b: de laatste twee bevatten allebei een voltooid deelwoord, d.w.z. een toestandaanduiding (zij het vanuit verschillende perspectieven), terwijl zin 5a niet eens een toestandaanduiding bevat, in tegenstelling tot 5b. We zullen in paragraaf 4.4 dieper ingaan op de gevolgen hiervan bij het gebruik van het passief in teksten.

4.3 Motieven voor de lijdende vorm: een overzicht

Omdat een lijdende zin het idee van een toestand oproept (aangeduid door het voltooid deelwoord), en bovendien de hele situatie niet vanuit het perspectief van een uitvoerende instantie presenteert, zegt men wel dat zo'n zin een min of meer statisch, en eveneens onpersoonlijk, karakter heeft. Dergelijke globale uitspraken geven op zichzelf echter nog niet veel houvast om het gebruik van de lijdende vorm te beoordelen; wat we moeten doen is: nauwkeurig bekijken wat het effect in concrete gevallen is, en of we dat effect, in het licht van de context en het doel van een tekst, al dan niet goed vinden. We geven nu een overzicht van dergelijke situaties, als voorbeeld van en hulpmiddel bij dergelijke concrete beoordelingen.

Ten behoeve van dit overzicht is het nuttig drie omstandigheden te onderscheiden waarin het van pas kan komen dat de lijdende vorm een situatie niet presenteert vanuit het perspectief van de uitvoerende instantie:

- A Iets anders dan de uitvoerende instantie - een andere deelnemer in het gebeuren - levert (als grammaticaal onderwerp) het perspectief van waaruit de situatie gepresenteerd wordt.
B Er is geen specifiek perspectief van waaruit de situatie gepresenteerd wordt; het kan er dan om gaan het gebeuren als zodanig de volle aandacht te schenken, de uitvoerende instantie in het vage te laten, of beide.
C Een deelnemer in het gebeuren verschijnt op een bijzondere plaats: als object juist aan het begin of als uitvoerende instantie juist aan het eind.

Dit soort effecten van de lijdende vorm treedt op in gradaties: het gaat voortdurend om kwesties van meer of minder; en ze sluiten elkaar natuurlijk ook niet

uit. We maken deze indeling vooral ten behoeve van een systematische uiteenzetting. Hieronder zullen we telkens geslaagd en minder geslaagd gebruik van het passief illustreren in termen van deze effecten.

4.3.1 *Iets anders dan de uitvoerende instantie levert het perspectief*

Doordat in de lijdende vorm de uitvoerende instantie niet als onderwerp meespeelt kan een schrijver deze vorm gebruiken als middel om zijn tekst te concentreren op de andere deelnemende zaken en personen. In een stuk met een beschrijving van de constructie van een nieuwe brug kan 7 bijvoorbeeld een goede slotzin zijn:

- 7 De brug wordt morgen voor het publiek opengesteld.

Als er bij zou staan wie het deed zonder dat die persoon in de tekst verder van enig belang is, zou dat de eenheid van de tekst verstoren. In algemene overzichtsteksten, bijvoorbeeld wekrappen, of historische teksten, komt de lijdende vorm om dezelfde reden van pas:

- 8 Deze week werden vier bejaarden opgelicht.
 9 De Haarlemmermeer werd drooggelegd in de jaren 1848-1852.
 10 Deze zwarte periode in de betrekkingen tussen Afrika en Europa werd gevolgd door de koloniale tijd, waarin Afrika werd verdeeld in tal van Europese wingewesten.

Bijzonder duidelijk treedt dit effect op in de volgende zin uit een proces-verbaal waarin iemand vertelt dat iemand anders misbruik heeft gemaakt van zijn opvoerkkaart voor een verkiezing:

- 11 Ik werd door de voorzitter van het stembureau uitgesloten van deelname aan de verkiezing.

Begrijpelijkerwijze presenteert de 'ik' de situatie vanuit zijn eigen perspectief – zodat ook zijn slachtofferpositie goed uit de verf komt – en niet vanuit dat van de voorzitter van het stembureau. Het verschil in perspectief is er dus duidelijk ook als de handelende instantie op zichzelf wel in de zin genoemd wordt.

Ook in de tweede zin van het volgende fragment lijkt de lijdende vorm gebruikt te worden om een concentratie op iets anders dan de uitvoerende instantie te bereiken:

- 12 De verklaring hiervoor zoekt ze in de object-relatie-theorie van Nancy Chodorov. In deze theorie wordt een antwoord gezocht op de vraag hoe kinderen leren om relaties met anderen aan te gaan.

Het is kennelijk de bedoeling van de auteur om de tweede zin niet te laten gaan over Nancy Chodorov als degene die op zoek is naar een antwoord: het gaat om de inhoud van de theorie. Het passief kan inderdaad voor dit doel ingezet worden.

Overigens kunnen we terzijde opmerken dat hetzelfde doel in dit geval nog directer bereikt zou kunnen worden met een bedrijvende vorm, zij het in een zin met deze theorie zelf als onderwerp, bijvoorbeeld:

- 12a [...] Deze theorie beoogt een antwoord te geven op de vraag
 ...

We hebben hier te maken met een geval waarin een bedrijvende zin, mits goed ingevuld, heel goed een directe en toch zakelijke voorstelling van zaken kan geven; ook daar zullen we later nog verder op ingaan.

4.3.2 *Geen specifiek perspectief*

Volle licht op het gebeuren-als-zodanig

De lijdende vorm kan zinvol zijn als een bepaalde situatie als zodanig meegegeeld moet worden, waarbij het perspectief van een uitvoerder er eigenlijk niet toe doet. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende twee zinnen:

- 13a De fietsenstalling kan tijdens de verbouwing worden bereikt via de ruimte tussen de gebouwen.
 b U kunt de fietsenstalling tijdens de verbouwing bereiken via de ruimte tussen de gebouwen.

In een nota aan de directie met een voorstel voor een verbouwing kan 13a heel goed op zijn plaats zijn: het gaat er maar om dat er een alternatieve route naar de fietsenstalling is. In een rondschriven aan het personeel is 13b adequater: voor de fietsende werknemers gaat het om de vraag hoe zij zelf tijdens de verbouwing bij de fietsenstalling kunnen komen, en het hele doel van een dergelijk rondschriven is juist de mensen op dergelijke vragen antwoorden te geven. Met 13b laat de schrijver merken dat hij zich in de positie van de werknemers kan verplaatsen, en daarom communiceert hij hier beter, als die werknemers de lezers zijn. Hier is dus heel duidelijk dat de lijdende vorm als zodanig niet beter

of slechter is dan de bedrijvende: de beoordeling ervan hangt in feite af van een beoordeling van het doel en het publiek van de tekst waarin de constructie gebruikt wordt.

Een ander soort gevallen waarin de schrijver, zonder een welbepaald perspectief aan te brengen, vooral de situatie-als zodanig wil belichten doet zich voor in zinnen die beginnen met *er* (of daarmee verwante elementen). Een typisch voorbeeld is het mini-tekstje 14:

- 14 Deze grond is veel te sterk vervuild; er kan zeker vijftig jaar lang niet gebouwd worden.

Een bedrijvende vorm met een algemeen onderwerp ('*Men zal er zeker vijftig jaar lang niet kunnen bouwen*') is bepaald geen verbetering; het is nauwelijks zinvol om het perspectief van (potentiële) bouwers in te voeren, omdat er gewoon geen concrete bouwers zijn. Vergelijk ook nog de volgende gevallen:

- 15 Er werd heel wat afvergaderd in de studentenbeweging.
16 Hier wordt een geheel nieuw vraagstuk opgeworpen.

Het feit van het vele vergaderen, en het feit van het verschijnen van een geheel nieuw vraagstuk, dat zijn de zaken waar het de schrijver kennelijk om gaat; uitvoerders wil hij er niet direct mee in verband brengen, laat staan specifieke. Overigens geldt hier wel dat het idee van een uitvoerende instantie nog steeds in enige mate wordt opgeroepen door de lijdende vorm. Als het de schrijver van 16 in feite uitsluitend gaat om de introductie van het idee van 'een geheel nieuw vraagstuk', kan hij overwegen of een andere formulering niet de voorkeur verdient, bijvoorbeeld eentje met *zich*:

- 16a Hier doet zich een geheel nieuw vraagstuk voor.

of eentje waarin de vooropplaatsing van *Hier* het werk doet in samenwerking met een, zoals dat heet, presentatief werkwoord. Dat is een werkwoord dat zijn grammaticaal onderwerp 'op het toneel doet verschijnen' in plaats van het als deelnemer in een handeling op te voeren; zulke werkwoorden zijn bijvoorbeeld *verschijnen, ontstaan, te voorschijn komen, zich manifesteren* en *opdoemen*, zoals gebruikt in 16b:

- 16b Hier doemt een geheel nieuw vraagstuk op.

Uit overwegingen van variatie (de lijdende vorm moet liefst niet te veel overheersen) zijn dit soms zinvolle alternatieven; we komen er straks nog op terug.

Uitvoerende instantie in het vage

Doordat de lijdende vorm geen perspectief van een uitvoerende instantie aanbrengt kan die instantie geheel in het vage blijven. Het motief voor het gebruik van de lijdende vorm ligt dan niet in de behoefte een ander perspectief dan dat van de uitvoerder aan te brengen, maar in de vervaging van het uitvoerdersperspectief als zodanig. Enkele typische voorbeelden van dit soort gebruik van het passief zijn de volgende.

De uitvoerende instantie kan voorgesteld worden als onbekend, bijvoorbeeld:

- 17 Er wordt gebeld.
18 Daar wordt aan de deur geklopt! (hard geklopt, zacht geklopt).
19 Ter hoogte van de halte Breestraat werd er op de bel gedrukt.

Zin 19 is afkomstig uit een getuigenverklaring van een buschauffeur tegen wie een klacht was ingediend wegens discriminatie: hij zou o.a. doorgereden zijn toen een allochtone Nederlander uit wilde stappen. De lijdende zin 19 is het begin van zijn verslag van de cruciale gebeurtenis, en tegelijk ook zijn verdediging: de suggestie is duidelijk dat hij niet zag wie er belde, laat staan welke huidskleur de persoon in kwestie had.

Ook kan de vaagheid van de handelende instantie erop duiden dat gebeurtenissen (of zelfs het hele leven) beleefd worden als iets waar mensen niet zoveel greep op hebben, waar zij eigenlijk niet zo bij betrokken zijn. Er kan dan een Kafkaachtig effect ontstaan: allerlei niet identificeerbare, onzichtbare machten 'doen' dingen, de mensen hebben er geen greep op. En ook: de dingen 'zijn nu eenmaal zo', het zijn vaste (bureaucratische) procedures. Een voorbeeld hiervan zie je in het volgende fragment:

- 20 'Waar ben je nou de hele dag mee bezig, Fred?' vroeg ik hem eens. 'Met werk dat gedaan moet worden', zei hij streng. Ik moest goed tot me laten doordringen hoe belangrijk zijn functie was. Zeker lijsten samenstellen van joden die er nog waren. Daar had hij zijn handen aan vol. Vandaag kunnen er weer 180 namen worden doorgestreept. Hebben we niet vergeten de familie H. uit de Majubastraat op de lijst te zetten, meneer Boston? Wilt u dat even nakijken? En dan keek Fred het na. Jawel. De chef had gelijk. De familie H. had hij vergeten. Een echtpaar met vier kinderen; Louis van twaalf, Rozet van negen, Esther van zes jaar en Gonda, de

baby van twaalf maanden. Dat gaf me een gedoe. De hele, alfabetisch gerangschikte, lijst moest worden overgetikt. Knoeiwerk werd niet geaccepteerd.

Marga Minco, *De glazen brug*

Het kan echter ook tactvol, hoffelijk, zijn de uitvoerende instantie in het vage te laten. Dit kan bijvoorbeeld de reden zijn van de lijdende vorm in deze vertaalde uitspraak van Kaunda:

- 21 [...] maar toen de oorlog was afgelopen, werd ons die vrijheid onthouden.

Een kamerlid dat voor een verdeelde fractie het woord moet voeren kan de harde werkelijkheid wat verzachten met een uitspraak als:

- 22 Hier wordt in mijn fractie verschillend over gedacht, Mijnheer de Voorzitter.

Verder kan het, bijvoorbeeld in een journalistieke tekst, gewenst zijn om de bron van bepaalde informatie te beschermen:

- 23 Op dat moment werd bekend gemaakt ...
24 Zo wordt beweerd/ons meegedeeld dat ...
25 Er wordt gesteld dat ...

In elk van dit soort situaties loopt de schrijver het risico te ver te gaan (in de ogen van zijn publiek) in het achterhouden van informatie. Wie in een wetenschappelijk artikel schrijft:

- 26 Dit is een onderscheid dat in de literatuur veel wordt gemaakt.

kan ervan verdacht worden dat hij de precieze bronnen niet weet te noemen. Als een ministeriële nota meldt:

- 27 Door deze bepaling wordt voorkomen dat het voorstel later alsnog gewijzigd zou moeten worden.

kan de lezer zich terecht misleid voelen als verderop blijkt dat de minister hiermee zijn directe eigenbelang heeft verhuld (vergelijk: *dat ik het voorstel alsnog zou moeten wijzigen*). Een zin als 27 wekt trouwens sowieso de indruk dat de auteur het

niet aan zou durven de verantwoordelijken aan te wijzen. Dat effect van weglopen voor verantwoordelijkheid doet zich ook voor in een zin als deze:

- 28 Er is besloten uw voorstel af te wijzen; het is onvoldoende in overeenstemming met de voorgeschreven eisen, zoals uiteengezet in het examenprogramma.

Ook kan de lijdende vorm, door geen uitvoerende instantie te noemen, een te suggestieve betoogtrant in de hand werken:

- 29 Aan natuurwetenschappers worden vaak 'mannelijke' eigenschappen toegedacht [door wie dan zoal?]
30 Het begrip dynamische objectiviteit moet aangegepen worden om de basis van de wetenschap te verbreden [wie moet zich nu aangesproken voelen?]

Zin 30 bevat een oproep tot handelen, maar laat de uitvoerders in het midden. Moet de auteur er zelf toe gerekend worden, bijvoorbeeld? Als hij later het verwijt krijgt zelf niets meer met deze oproep gedaan te hebben, kan hij zich dan verschuilen achter de stelling dat hij dat niet bedoeld, en ook niet gezegd heeft?

Overigens zal duidelijk zijn dat er voor dit soort situaties geen vaste voorschriften bestaan, en ook niet kunnen bestaan. Iedere schrijver zal zich zoveel mogelijk rekenschap moeten geven, op basis van het gangbare gebruik van de lijdende vorm, of de toepassing die hij in een concreet geval voor ogen heeft, te rechtvaardigen is, met het oog op het effect voor de lezer.

4.3.3 Volgorde-effecten

Vooraanplaatsing van object

Bekijk nog eens de eerder aangehaalde zinnen in 13:

- 13a De fietsenstalling kan tijdens de verbouwing worden bereikt via de ruimte tussen de gebouwen.
b U kunt de fietsenstalling tijdens de verbouwing bereiken via de ruimte tussen de gebouwen.

Eén van de verschillen tussen deze zinnen is ook dat de fietsenstalling de eerste zin opent, maar in de tweede pas op de derde plaats komt. De lijdende vorm is dus een constructie die het mogelijk maakt om het object van een handeling aan het begin van de zin te zetten, zonder dat de volgorde van de zin geforceerd of contrastief aandoet. Deze mogelijkheid kan soms goed van pas komen, in het

bijzonder wanneer die volgorde kan zorgen voor een goede thematische aansluiting in de tekst; het paar zinnen in 31a sluit minder goed op elkaar aan dan dat in b:

- 31a Het nieuwe kantoor staat vlak bij het CS. Ons eigen architectenbureau heeft het ontworpen.
 b Het nieuwe kantoor staat vlak bij het CS. Het is ontworpen door ons eigen architectenbureau.

Dankzij het passief slaat het onderwerp in beide zinnen op dezelfde zaak. De zinnen vormen zo een geval van wat we in hoofdstuk 2 een 'constant patroon' hebben genoemd; deze volgorde bevordert hier duidelijk de samenhang van de tekst: het thema blijft constant over een aantal zinsgrenzen heen.

Op dezelfde manier kan de lijdende vorm gebruikt worden om betrekkelijke bijzinnen op een gemakkelijke manier te laten aansluiten bij hun antecedent:

- 32 De ontwikkelingshulp die wordt verstrekt door de Club van Parijs, is naar mijn mening nog onvoldoende.

Het betrekkelijk voornaamwoord *die* is dankzij de lijdende vorm ook het grammaticale onderwerp van de bijzin, anders dan in de zin *die de Club van Parijs verstrekt*, die dan ook lastiger is. De lijdende vorm kan in dit soort zinnen ook het aangewezen middel zijn om dubbelzinnigheid te voorkomen:

- 33 De vakbond heeft de ambtenaar die de minister had beledigd in bescherming genomen.

De vraag is wie nu wie heeft beledigd; dit probleem is opgelost in 33a:

- 33a De vakbond heeft de ambtenaar die door de minister was beledigd in bescherming genomen.

Achteraanplaatsing van uitvoerende instantie

De lijdende vorm kan echter evenzeer gebruikt worden als hulpmiddel om van thema te veranderen; bekijk de volgende alinea maar eens:

- 34 De eerste aanzet tot dit plan werd in 1986 gegeven door de toenmalige minister van VROM, de heer Nijpels. Deze stelde toen de werkgroep in die op korte termijn verslag moest uitbrengen over de toestand van het milieu. Nijpels kreeg het idee van zo'n werkgroep van onafhankelijke deskundigen door zijn ambtenaren aangereikt als middel om de gees-

ten rijp te maken voor verstrekkende maatregelen. Dit doel is inderdaad bereikt, maar de minister heeft er zelf niet veel meer mee kunnen doen.

De lijdende vorm in de eerste zin bevordert ook hier de samenhang van de tekst. Maar het gaat hier niet alleen om de aansluiting bij het voorafgaande door middel van het begin van de topic-zin (*De eerste aanzet tot dit plan*), maar ook om de introductie van een nieuw tekst-thema: minister Nijpels. Dankzij de lijdende vorm kan deze, in een bijwoordelijke bepaling met een voorzetsel, achterin de zin verschijnen, op de plaats van de meest saillante, nieuwe informatie. Het direct daarop aansluitende aanwijzende voornaamwoord *Deze* maakt de overschakeling op dit nieuwe thema vervolgens definitief (in hoofdstuk 2 hebben we dit een 'ketting-patroon' genoemd).

Het nut van de presentatie vanuit een ander perspectief dan dat van een uitvoerende instantie is hier nogal specifiek: het maakt het mogelijk een uitvoerende instantie te *introduceren*.

Samengevat: de lijdende vorm maakt het mogelijk om een object op ongeforceerde wijze vooraan te plaatsen, en het daarmee goed aan te laten sluiten bij een thematische lijn die al bestaat; maar evenzeer kan de lijdende vorm helpen de uitvoerder achteraan te plaatsen, om zo een (nieuwe) thematische lijn te helpen creëren.

4.4 Zijn en worden: 'toestand' en 'proces - met uitvoerder op achtergrond'

We hebben nu verschillende omstandigheden gezien die motieven kunnen opleveren voor het gebruik van de lijdende vorm, in het bijzonder voor een presentatie van een situatie anders dan vanuit het perspectief van de handelende instantie. Daarbij zijn ook enkele situaties aan de orde geweest waarin het passief minder op zijn plaats was omdat een presentatie vanuit de handelende persoon in de context juist beter was.

Er kan echter ook op een andere manier iets mis gaan. Weliswaar presenteert de lijdende vorm de situatie niet vanuit het perspectief van de uitvoerder, maar intussen wordt de gedachte aan zo'n uitvoerder veelal wel opgeroepen, zodat de lezer als het ware aanleiding heeft om te denken: 'Er is wel een uitvoerder, maar ik moet opletten dat die dus niet het perspectief levert van waaruit ik dit stukje tekst moet lezen' – en dan prompt de verkeerde conclusies trekt. Met andere woorden: soms is het beter om de situatie wel te presenteren vanuit de uitvoerder, maar het kan ook beter zijn om iedere suggestie van een uitvoerder

achterwege te laten. Kijk eens naar het volgende fragment uit een nota van de regering voor de Tweede Kamer:

- 35 Dat de regering ondanks de bovengenoemde bezwaren een positief standpunt heeft ingenomen ten aanzien van de oprichting van het fonds vindt zijn oorzaak in de volgende overwegingen.

Het wordt voor de Nederlandse economie van het allergrootste belang geacht dat andere geïndustrialiseerde landen, wanneer zij in ernstige financiële moeilijkheden komen, via het fonds kunnen worden bijgestaan, zodat zij niet worden gedwongen hun toevlucht te nemen tot schuldenmoratoria en handelsbeperkende maatregelen. Verondersteld wordt voorts dat alleen al het bestaan van een 'vangnet' als het onderhavige ertoe zal bijdragen dat de internationale financiële wereld haar vertrouwen in de lid-staten, die tot het fonds toetreden, zal behouden.

In de tweede alinea staan vier passieven: *wordt ... van belang geacht, kunnen worden bijgestaan, niet worden gedwongen, Verondersteld wordt*. Vier keer hetzelfde signaal dus: perspectief niet bij uitvoerder. Vragen we ons nu af wie die uitvoerders precies zijn, dan kunnen we vaststellen dat het bij het tweede en derde geval gaat om de deelnemers aan het bedoelde fonds en de economische situatie. In het eerste en het vierde geval gaat het echter om werkwoorden die overwegingen aanduiden; daar zijn de uitvoerders dus de respectievelijke overwegende instanties, en dat zijn zeker niet derde landen of de economische situatie. Nu kunnen we twee samenhangende bezwaren tegen het passief-gebruik in 35 aanvoeren.

Ten eerste kan het passief-gebruik in het eerste en vierde geval verwarrend werken: de regering, die zelf dit stuk schrijft, kondigt in de eerste alinea overwegingen aan, maar lijkt daar vervolgens als het ware afstand van te nemen, doordat zij de overwegingen niet vanuit het perspectief van de overwegers presenteert – of een lezer kan gaan denken dat het misschien toch overwegingen van anderen dan de regering betreft (op de grens tussen de eerste en de tweede alinea lijkt zich een 'perspectiefverschuiving' voor te doen).

Ten tweede is het onhandig om met de lijdende vorm vier keer hetzelfde signaal te geven als in feite de rol van de informatie ten opzichte van de strekking en de structuur van de tekst telkens zo anders is.

Hier hebben we dus een voorbeeld van een effect dat ontstaat doordat de manier waarop het passief de handelende instantie naar de achtergrond schuift, nogal nadrukkelijk kan zijn. Eerst wordt, kennelijk probleemloos, het gezichtspunt van de regering ingenomen, en vervolgens wordt datzelfde gezichtspunt in de achter-

grond geplaatst; het gaat er in dit geval dus niet zozeer om dat de uitvoerder niet vermeld wordt, maar dat zij nadrukkelijk niet als gezichtspunt dienst doet: dat is de oorzaak van het feit dat we hier een bepaalde onduidelijkheid in de tekst ervaren.

Het is vooral het *worden*-passief dat zo nadrukkelijk het idee kan oproepen dat er wel een handelende instantie is, maar dat die niet het perspectief levert. Het *zijn*-passief roept dit soort problemen eigenlijk nauwelijks op. Dat valt zelfs al te zien aan de interpretatie van eenvoudige zinnen als 36a en b:

- 36a De boot wordt vastgelegd aan de laatste steiger.
b De boot is vastgelegd aan de laatste steiger.

De eerste van deze twee zinnen roept nadrukkelijk de gedachte op van 'iemand die het doet', terwijl de tweede dat niet of nauwelijks doet. Dat is ook wel te begrijpen. De zin met *worden* zegt dat een toestand die het resultaat is van 'vastleggen', 'bezig is tot stand te komen'; in de beschreven situatie-zelf is dus een uitvoerder aanwezig. De zin met *zijn* zegt daarentegen dat de eindtoestand 'bestaat': in die beschreven situatie speelt een uitvoerder geen rol (meer).

Een *worden*-passief presenteert een situatie dus niet vanuit het perspectief van een aanwezige uitvoerder; een *zijn*-passief presenteert een situatie niet vanuit het perspectief van een afwezige uitvoerder. Het zal duidelijk zijn dat de eerste soort passief in zekere zin bijzonderder is dan de tweede. Het valt om zo te zeggen meer op als je een situatie niet vanuit het perspectief van een uitvoerder presenteert die wel aanwezig is, dan wanneer die uitvoerder toch al weg is uit de beschreven situatie. Het is dan ook vooral het *worden*-passief dat aanleiding geeft tot stilistische problemen.

Uit het commentaar dat we bij fragment 35 gegeven hebben, valt af te leiden dat vooral het eerste en het laatste passief vervanging behoeven: dat zijn de gevallen die voor moeilijkheden zorgen. De zinnen zouden bijvoorbeeld als volgt herschreven kunnen worden (herziene constructies onderstreept):

- 35a De regering acht het voor de Nederlandse economie van het allergrootste belang dat .... Voorts veronderstelt de regering dat ....

Hier zijn de lijdende vormen dus door de bedrijvende pendanten vervangen. Nu had de oorspronkelijke tekst een inleidende alinea waarin het perspectief van de Nederlandse regering heel duidelijk aanwezig was. Daardoor bestaat hier nog een andere herschrijvingsmogelijkheid, ongeveer als volgt:

- 35b Dat de regering ondanks de bovengenoemde bezwaren een

positief standpunt heeft ingenomen ten aanzien van de op-richting van het fonds vindt zijn oorzaak in de volgende overwegingen.

Het is voor de Nederlandse economie van het allergrootste belang dat .... Voorts is de veronderstelling gewettigd dat ....

Deze gevallen verschillen hierin van het origineel dat nu de suggestie van een in de achtergrond geplaatste uitvoerder eenvoudigweg achterwege blijft, zodat het reeds aanwezige perspectief van de Nederlandse regering gewoon geldig blijft, terwijl 35a het perspectief van de Nederlandse regering als het ware expliciet herhaalde. Wanneer dat perspectief niet al aan de orde is op het punt waarop zich een problematisch passief-geval voordoet, is dat laatste de enige echt goede mogelijkheid om het probleem op te lossen. Dat valt bijvoorbeeld te zien aan het tweede passief in het volgende fragment, waar het eveneens *worden*-passieven zijn (onderstreept) die voor problemen zorgen:

- 37 De financiering van de nieuwe activiteiten zal moeten geschieden uit de R-en-D-begroting van het tot energiefonds om te vormen SNR-fonds. Voor wat betreft de personeelsbezetting merk ik op dat de aangegeven mankracht niet geheel binnen de huidige formatie gevonden zal kunnen worden. Er wordt van uitgegaan, dat in 1976 door het RCN 13 manjaren kunnen worden vrijgemaakt door temporiseren of stopzetten van projecten waarop geen verplichtingen rusten. De resterende vacatures betreffen 3 academici, met disciplines die niet binnen het RCN kunnen worden gevonden i.c. economie, bedrijfskunde en geautomatiseerde documentatie.

Het geval *Er wordt van uitgegaan* zorgt voor een probleem in die zin dat het nogal wat uitmaakt of de minister dit uitgangspunt deelt (dan is het al gauw een randvoorwaarde), ook als het geformuleerd is door iemand anders, of dat hij slechts de taxatie van het RCN rapporteert; vergelijk het verschil tussen *Ik ga ervan uit dat...* en *Het RCN gaat ervan uit dat...* in deze context. Met een niet-passieve, maar toch onpersoonlijke constructie als *Het laat zich aanzien* suggereert de minister wel iets sterker dat hij geen afstand neemt van de uitgedrukte gedachte, maar hij maakt dan toch nog steeds niet echt duidelijk hoe hard een en ander ligt.

In dit fragment komt verder ook het derde passief voor herschrijving in aanmerking: het gebruik van de lijdende vorm geeft aan dat de situatie niet gepresenteerd wordt vanuit het perspectief van de handelende instantie, maar de volgorde maakt die (het RCN namelijk) wel degelijk tot uitgangspunt van de

presentatie. Dit soort zinnen laten zich vaak gemakkelijk rechtstreeks omzetten in bedrijvende, zonder dat de informatie of de stijl eronder lijdt - integendeel; in dit geval dus: ...*dat het [RCN] 13 manjaren kan vrijmaken*.

De andere twee lijdende vormen in het fragment zijn:

- 38 ... dat de aangegeven mankracht niet geheel binnen de huidige formatie gevonden zal kunnen worden.
39 ... disciplines die niet geheel binnen het RCN kunnen worden gevonden.

In deze gevallen is er minder reden om de lijdende vorm te vervangen door een ander soort formulering. Dat komt doordat het effect van een naar de achtergrond gedrongen uitvoerder hier veel minder sterk is. Beide zinnen beschrijven niet het optreden van een proces ('dat iets gevonden wordt'), integendeel: de *mogelijkheid* daarvan wordt juist *ontkend*, getuige resp. *kunnen* en *niet*. Er is dus ook geen concrete uitvoerder aanwezig, en het feit dat de uitvoerder niet het perspectief van presentatie levert is dan ook helemaal niet zo bijzonder. De zinnen lijken wat dat betreft dus juist op *zijn*-passieven: ze presenteren de situatie niet vanuit het perspectief van een *afwezige* (hypothetische, enz.) uitvoerder, en dat is lang zo opvallend niet als wanneer de uitvoerder *aanwezig* is. Vergelijk ook het volgende, reeds eerder aangehaalde mini-tekstje:

- 14 Deze grond is veel te sterk vervuild; er kan zeker vijftig jaar lang niet gebouwd worden.

Ook hier geldt: de vraag naar de toestand, de eigenschappen van de grond, overheerst zozeer ('is de grond geschikt voor bebouwing?'), dat de gedachte aan een proces van daadwerkelijk bouwen nauwelijks opkomt. In de bouw en woordelijke inhoud van de zin correspondeert dit met het vooropstaan van *er*, het gebruik van het modale hulpwerkwoord *kan* en de modale bepaling *zeker*, de duur-bepaling *vijftig jaar lang*, de negatie *niet*, en tenslotte, geheel in dezelfde lijn, de lijdende vorm, met zijn toestandaanduidend karakter. Met andere woorden: de aanwijzingen voor een situatie die geen handeling is, zijn hier zo overvloedig dat er weinig aanleiding zal zijn speciaal het gebruik van de lijdende vorm minder gelukkig te achten.

De lijdende vorm met *zijn* levert dus in het algemeen minder risico's op dan die met *worden*. Het volgende fragment geeft hiervan een voorbeeld (de gevallen van de lijdende vorm zijn weer onderstreept):

- 40 Door de controle en registratie is de hoeveelheid geloosde stoffen nauwkeurig bekend. Dat is van belang omdat men bij een analyse van de risico's die dergelijke lozingen met zich meebrengen dient uit te gaan van realistische waarden. De cijfers voor de isotopensamenstelling van de geloosde gasen zijn voornamelijk gebaseerd op metingen in de centrales Dodewaard en Borssele. Die van de lozingen met het koelwater zijn voornamelijk gebaseerd op een door de Rijncommissie opgesteld nuclidenspectrum.

Misschien zou het uit een oogpunt van variatie te verkiezen zijn om een van de twee gevallen van *zijn gebaseerd op* te vervangen door *berusten op* of iets van dien aard, maar voor de directheid of de duidelijkheid van de tekst maakt dat in wezen niet uit. Het passief-gebruik waar ambtenarentaal berucht om is, betreft in de praktijk dan ook in het algemeen gevallen van het *worden*-passief.

Overigens verklaart het feit dat een lijdende vorm met *zijn* het bestaan van een toestand aangeeft, waarom je soms zo'n lijdende vorm niet als lijdende vorm herkent of aanvoelt. Als er in fragment 40 staat *Deze cijfers zijn gebaseerd op metingen in de Centrale Dodewaard*, dan is die zin wel gebouwd op het stramien van een lijdende vorm (bedrijvend zou zijn: *We hebben {Men heeft} deze cijfers gebaseerd op metingen in de Centrale Dodewaard*), maar in feite overheerst hier het karakter van toestandbeschrijving zozeer dat je er nauwelijks een actief proces van 'baseren' bij hoeft te denken. We kunnen ons vrij gemakkelijk een toestand van 'gebaseerdheid' voorstellen zonder dat we aan een proces van 'baseren' hoeven te denken. Dat geldt in nog sterkere mate voor een uitdrukking als *vertegenwoordigd zijn*: ook al is dat formeel een lijdende vorm, het ligt eigenlijk meer voor de hand om het te interpreteren als 'aanwezig zijn', dan als het eindresultaat van een specifiek proces van 'vertegenwoordigen'.

Bepaalde voltooide deelwoorden zijn in de loop der tijd soms nogal ver opgeschoven in de richting van een bijvoeglijk naamwoord zonder-meer, waarbij de bijgedachte aan een achterliggend proces nauwelijks of in het geheel niet meer gevoeld wordt; andere ervaren we sterker als aanduiding van het resultaat van een proces, terwijl ook alle tussenliggende nuances kunnen voorkomen. Dat brengt ook met zich mee dat we een vervanging van een *worden*-passief door een *zijn*-passief toch van geval tot geval op het effect zullen moeten beoordelen.

Een belangrijke praktische moraal van dit verhaal is dat teksten die aan een overdaad aan lijdende zinnen lijken te lijden (wat wel 'passivitis' wordt genoemd), waarschijnlijk vooral behandeling zullen behoeven op het punt van *worden*-passieven: dat zijn de meest opvallende passieven, want ze roepen het sterkst het effect op van een uitvoerende instantie die opzettelijk naar de achtergrond gedrongen is.

4.5 Zakelijke alternatieven voor de lijdende vorm

We hebben nu al enkele malen gezien dat bij herziening van de lijdende vorm soms de bedrijvende pendant te gebruiken is, maar dat het ook nuttig of zelfs beter kan zijn een niet-passieve, maar wel onpersoonlijke, zakelijke formulering te kiezen (vergelijk de bespreking van fragment 35). Een bedrijvende pendant is te verkiezen wanneer het passief bijvoorbeeld verwarring sticht over de uitvoerder (*Er wordt van uitgegaan dat...*), of afstandelijkheid teweeg brengt waar een persoonlijke toon gewenst is (*De fietsenstalling kan bereikt worden via...*). Een onpersoonlijk zakelijk alternatief is daarentegen erg nuttig als de tekst bijvoorbeeld niet het karakter moet krijgen van een verslag over persoonlijke bevindingen en gevoelens. Herschrijvingen van die tweede soort zijn in de praktijk wat lastiger uit te voeren dan het eerste type, omdat de schrijver niet kan volstaan met een eenvoudige omzetting van een lijdende zin in een corresponderende bedrijvende zin. Daarom besteden we er hier nog eens apart aandacht aan. We zullen dit doen aan de hand van een mogelijke herschrijving van een fragment met veel *worden*-passieven. Het oorspronkelijke fragment luidt als volgt:

- 41 Dit heeft er toe geleid dat op diverse beleidsterreinen van het Ministerie aandacht wordt besteed aan emancipatie, hetgeen in deze nota tot uitdrukking wordt gebracht. De aandacht die aan emancipatiebeleid wordt besteed, valt in enkele gevallen onder specifiek beleid, hetgeen betekent dat er, veelal tijdelijke, maatregelen worden genomen, al dan niet binnen het reguliere beleid, die gericht zijn op de positieverbetering en ondersteuning van activiteiten van vrouwen. Daarnaast wordt, voorzover mogelijk, emancipatie onderkend en meegewogen in het reguliere beleid. Een en ander zal ertoe leiden dat op het ministerie het emancipatiebeleid geïntegreerd zal worden in het reguliere beleid.

Als we ons afvragen wie hier nu de verzwegen uitvoerende instanties zijn, dan blijkt het overal om dezelfde te gaan: 'Wij op het Ministerie' (d.w.z. het ministerie waar de schrijver werkzaam is). Door het gebruik van het passief gaat de tekst echter niet over deze personen, en we kunnen ons voorstellen dat dat ook min of meer de bedoeling van de schrijver is geweest. Nadelen zijn echter wel dat al die *worden*-passieven iedere keer nogal nadrukkelijk signaleren 'Let op: niet vanuit het perspectief van de handelende instantie!', en dat het niet zo duidelijk is wat het perspectief dan wèl is; de tekst maakt een vage indruk.

Nu zou het in dit geval geen goed advies zijn om alle lijdende zinnen in bedrijvende om te zetten; die omzetting zou tot gevolg hebben dat er een tekst

ontstond over 'ons hier op het Ministerie', en dat is niet erg adequaat in zo'n ambtelijk-politieke nota, een tekst dus die functioneert als onderdeel van een institutie. Een herschrijving moet dus een duidelijk en samenbindend perspectief aanbrengen, maar het geheel wel zakelijk houden. Dat zou bijvoorbeeld als volgt kunnen:

- 42 Daarom besteedt het Ministerie op diverse beleidsterreinen aandacht aan emancipatie; dat komt ook in deze nota tot uitdrukking.

Deze aandacht voor emancipatie manifesteert zich in enkele gevallen in zogenoemd 'specifiek beleid'. Dat wil zeggen dat er tijdelijk specifieke maatregelen worden genomen om de positie van vrouwen te verbeteren en vrouwen-activiteiten te ondersteunen; zulke specifieke maatregelen passen soms binnen het reguliere beleid, maar soms gaan ze dat kader ook te buiten.

Daarnaast maakt het emancipatiebeleid in toenemende mate deel uit van het reguliere beleid zelf; op den duur zal het daarin volledig geïntegreerd moeten zijn.

De eerste zin voert het Ministerie zelf op als de instantie vanuit wiens perspectief de informatie gepresenteerd wordt. Door de actieve formulering neemt de schrijver geen afstand van deze instantie; wel laat hij de conclusie dat het perspectief van het Ministerie tevens dat van hemzelf is over aan de lezer, die weet dat deze nota van het desbetreffende Ministerie komt. De schrijver hoeft dus niet over te schakelen op de eerste persoon om het perspectief toch direct duidelijk te kunnen maken.

Als de eerste zin duidelijk maakt dat we de informatie vanuit het perspectief van het Ministerie aangeboden krijgen, hoeft niet elke volgende zin dat opnieuw te doen – zolang maar duidelijk blijft dat de lezer niet van perspectief hoeft te veranderen. Door nu onpersoonlijke formuleringen te gebruiken bereikt de schrijver precies dat het perspectief bij het Ministerie blijft liggen zonder dat het een verhaal over de aldaar werkzame personen wordt. Wat zijn in 42 nu precies de taalmiddelen die dit bewerkstelligen? We lopen ze achtereenvolgens langs.

Om te beginnen is in bepaalde gevallen de woord-inhoud van het oorspronkelijke passieve gezegde in meerdere of mindere mate veranderd; voorbeelden hiervan in 42 zijn het werkwoord *komen* (in de combinatie *tot uitdrukking komen*), en de uitdrukking *deel uitmaken van*:

- 43a [...] hetgeen in deze nota tot uitdrukking wordt gebracht.
b dat komt in deze nota ook tot uitdrukking.

- 44a Daarnaast wordt [...] emancipatie onderkend en meegewogen in het reguliere beleid.
b Daarnaast maakt het emancipatiebeleid in toenemende mate deel uit van het reguliere beleid zelf.

In de tweede plaats zijn betrekkelijke bijzinnen in de lijdende vorm vervangen door meer eenvoudige bepalingen:

- 45a De aandacht die aan emancipatie wordt besteed
b Deze aandacht voor emancipatie
46a ... maatregelen [...] die gericht zijn op de positieverbetering en ondersteuning van activiteiten van vrouwen
b ... maatregelen [...] om de positie van vrouwen te verbeteren en vrouwen-activiteiten te ondersteunen

Terzijde wijzen we erop dat de herschreven versie in 46b ook twee lijdende voorwerpen bevat, waarvan het origineel er geen enkele heeft: *de positie van vrouwen* en *vrouwen-activiteiten*. Hoewel het hier niet direct gaat om centrale onderwerpen van bespreking, zijn deze elementen hier toch directer en concreter met de rest van de tekst verbonden dan het geval was in het origineel, waar ze enigszins verstopt waren: *positieverbetering van vrouwen* en *ondersteuning van activiteiten van vrouwen* (zie verder over voorzetselstijl in hoofdstuk 5, over de naamwoordstijl).

Ten derde maakt de herschrijving gebruik van het feit dat een lijdende vorm met *zijn* een minder sterk speciaal effect sorteert (in vergelijking met een bedrijvende pendant) dan een met *worden*:

- 47a [...] dat op het ministerie het emancipatiebeleid geïntegreerd zal worden in het reguliere beleid.
b [...] zal het daarin volledig geïntegreerd moeten zijn.

De drie tot dusver genoemde middelen betreffen rechtstreeks de omvorming van een lijdende in een bedrijvende vorm zonder persoonlijk karakter. Het zakelijke karakter van de tekst wordt daarnaast ook nog bevorderd door het gebruik van andere taalmiddelen. Er zijn bijvoorbeeld bepaalde werkwoorden en uitdrukkingen die het zakelijk karakter van het geheel ondersteunen:

- 48 Deze aandacht voor emancipatie manifesteert zich.
49 Zulke specifieke maatregelen passen soms binnen ...

We wijzen hier nog speciaal op het gebruik van een zogenoemd reflexief werkwoord (*manifesteert zich*) in 48. Een dergelijke uitdrukking met *zich* is wel vaker goed te gebruiken om een zin een minder persoonlijk karakter te geven zonder hem in de lijdende vorm te hoeven zetten; een van de boven gesuggereerde herschrijvingen voor *Er wordt van uitgegaan was Het laat zich aanzien*. Nog enkele van zulke uitdrukkingen zijn:

zich afspelen	zich uiten in ... (ook: 'tot uitdrukking komen in')
zich laten aanzien	zich verspreiden
zich manifesteren	zich vertonen
zich ontwikkelen	zich voltrekken
zich openbaren	zich voordoen

Zulke uitdrukkingen zijn vooral goed in te zetten als alternatief voor lijdende vormen van werkwoorden die een betekenisaspect van 'waarnemen' of 'aan-treffen' hebben. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende twee zinnen:

- 50a Deze ontwikkeling kan o.a. worden gezien als oorzaak van de toenemende vraag naar aluminium.
 b Deze ontwikkeling uit zich o.a. in de toenemende vraag naar aluminium.

We beschrijven de situatie zo dus als een eigenschap van de waargenomen ontwikkeling zelf, in plaats van als een proces van (potentieel) zien door een niet genoemde uitvoerder.

Vatten we het bovenstaande samen, dan stellen we vast dat de herschreven tekst, door het gebruik van de genoemde middelen, duidelijker en directer is geworden, maar wel een zakelijk karakter heeft behouden; in zekere zin is het zakelijke karakter van de tekst zelfs versterkt. Een schrijver kan het negatieve effect van de lijdende vorm (een te nadrukkelijk weggewerkte uitvoerende instantie) dus vermijden, zonder in een overdreven persoonlijke toon te vervallen.

Oefeningen

I

Het volgende fragment is afkomstig uit een verhaal van Jona Oberski (het speelt zich af tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog). Een bepaald gedeelte van

deze tekst vertoont een opvallend gebruik van de lijdende vorm. Spoor dit gedeelte op en bespreek het effect dat de lijdende vorm hier heeft. Betrek daarbij ook de andere taalmiddelen die in deze passage bijdragen aan hetzelfde effect als de lijdende vorm.

Stel zo nauwkeurig mogelijk vast wat de plaatsen zijn in de tekst waar het gevonden effect begint en waar het eindigt. Zijn deze plaatsen functioneel?

Probeer, in termen van de behandeling van het passief in dit hoofdstuk, verband te leggen tussen het gebruik van de lijdende vorm en de titel van het verhaal.

Aardappels

Een paar dagen na onze aankomst in Tröbitz liepen Trude en ik door de grijze straten tussen de grijze huizen door. De huizen hadden kleine ramen, heel anders dan thuis. En luiken. Er waren weinig mensen op straat. Het was tijd voor het middageten. De zon scheen. Ik had het warm.

- 5 Wij kwamen bij een hek dat naar een weiland ging. Trude deed het open - zij zei dat het mocht; ze zei dat alles mocht waar wij zin in hadden - en sloot het weer achter ons.

'Deze weg naar het ziekenhuis is veel korter,' zei zij. We liepen over het gras. Ik moest oppassen om niet in een koeivla te stappen.

- 10 We kwamen bij een boerderij. De stal was ingericht als ziekenhuis. Er was veel meer ruimte dan in de ziekenbarak waar mijn vader had gelegen. Hier was een grijze stenen vloer.

- 15 Wij liepen langs de bedden om mijn moeder te vinden, maar we zagen haar niet. We liepen nog een keer terug en Trude vroeg aan iemand die rechtop in bed zat of zij wist waar mijn moeder lag.

'Die? O, die slaapt,' was het antwoord.

'Waar ligt zij dan?' vroeg Trude, 'we willen haar wat aardappels brengen en dit is haar zoon.'

- 20 De vrouw wees met haar hoofd opzij. Wij draaiden ons om. In het bed lag iemand met de deken over zich heen getrokken. Er was wel een bos haar te zien. Rood haar. Met veel krullen. Het leek op mijn moeders haar.

- Trude liep naar haar toe en tilde de deken een beetje op. Zij zei zachtjes tegen mijn moeder dat wij er waren en dat we haar graag wilden spreken en dat we iets voor haar hadden meegebracht. Ik liep ook naar het bed, maar mijn moeder trok de deken weer over haar hoofd en bleef liggen. Ze zei niets.

Trude draaide zich om naar de vrouw die ons geholpen had en vroeg haar hoe het met mijn moeder ging.

- 30 'Slecht,' antwoordde de vrouw, 'ze wil niets eten en ze is erg zwak. En als ze wel iets eet dan schijt ze het meteen weer uit. Of ze kotst het uit. Heel slecht. Maar ze wil ook geen medicijnen innemen, wat de dokter ook zegt. Die aardappels kunnen jullie beter weer meenemen.'

Trude keek naar mijn moeder en vertelde haar nog eens dat wij er waren en dat wij aardappels hadden meegebracht voor haar. Zij kwam
35 naar mij toe en bracht mij een eindje weg van het bed, voorbij het voeteneind. Zij zei dat ik maar niet te dichtbij moest komen, omdat mijn moeder erg ziek was en omdat ik anders misschien ook ziek zou worden.

Daarna pakte zij het tasje met aardappels en liep naar de vrouw. Ik hoorde dat ze zei: 'Neemt u ze dan maar. Het is zonde om ze weer mee
40 terug te nemen, want wij hebben toch genoeg. En als zij ze niet eet, heeft u er tenminste nog plezier van.'

In het bed van mijn moeder ging de deken omhoog. Lange rode krullende haren staken boven de omhooggehouden deken uit. Er kwam gekrijs
45 achter de deken vandaan.

'Niet doen, dat moet je niet doen. Die slet geeft zelf nooit wat aan een ander en ze mag ook niets hebben. Geef maar hier die aardappels. Ze zijn
50 van mij. Geef hier.'

Trude liep naar het bed van mijn moeder en zei dat ze de aardappels nu al had weggegeven. De vrouw stopte het tasje weg onder haar bed. Het
55 gekrijs ging door.

'Waarom breng je het kind hier? Moet hij ook ziek worden? Iedereen gaat hier dood, dat weet je toch wel.'

Trude zei dat zij zou moeten doen wat de dokter zei en dat zij haar pillen moest slikken in plaats van zo te schreeuwen.

55 Zij liep weg en kwam terug met een beker water.

'Dat is geen drinkwater. Jij wilt mij zeker dood hebben, hè?' werd er uit het bed geschreeuwd. Trude nam zelf een slok en zette de beker bij het bed. Zij zei dat nu de pillen geslikt moesten worden.

60 De deken werd op het bed gelegd. De haren bleven naar alle kanten wijzen. Ze hingen ook voor het gezicht.

'Als ik doodga is het jullie schuld,' krijste de stem achter de haren. De pillen verdwenen in de mond die ik bijna niet zien kon en het water werd gedronken.

65 'Het zijn mijn aardappels. Ik moet ze terug hebben,' werd er geschreeuwd.

Trude liep naar de vrouw en sprak even met haar. Zij beloofde dat zij haar nieuwe aardappels zou brengen. De vrouw haalde haar schouders op en zei: 'Ze is gek.' Ik riep naar Trude dat het tasje onder het bed lag. Zij pakte het en legde het op het andere bed. Het tasje werd gepakt en er werd
70 in gekeken. Toen verdween er een hand in het tasje. Hij kwam eruit met een aardappel. De aardappel werd bekeken. Het tasje werd omgekeerd op het bed. De hand met de aardappel werd opgetild en naar de muur bewogen. De vrouw die ons geholpen had schreeuwde 'pas op' en pakte haar kussen. De aardappel raakte haar midden in haar gezicht. Trude

75 schreeuwde: 'Ben je gek geworden?' De vrouw gooide haar kussen naar de aardappelgooister en begon te huilen. De aardappels vlogen rond. Trude kreeg er een tegen zich aan. Zij riep naar mij dat ik moest bukken of weg moest lopen. Bij elke rondvliegende aardappel werd er gegild: 'jullie willen mij dood hebben'; 'ik zal jullie'; 'dat rotwijf, zij is zelf gek'.

80 Er kwamen twee mannen aanlopen. Zij pakten de overgebleven aardappels weg en dwongen mijn moeder om te gaan liggen. Eén van de twee gaf haar een injectie. Zij hielden haar nog even vast. Daarna legden zij de dekens over haar heen en brachten het kussen terug naar het andere bed. Ze maakten ons duidelijk dat we weg moesten gaan.

85 Trude pakte mijn hand en wij liepen naar het bed toe. Zij lag op haar zij met haar rug naar de andere vrouw. We liepen naar de kant van het bed waar haar gezicht was. De verplegers hadden het haar achterover getrokken. Nu herkende ik het gezicht van mijn moeder. Zij lachte een beetje en zei dat zij blij was om mij te zien; dat ik er goed uitzag; en dat ik op
90 moest passen om niet ziek te worden. Zij begon te huilen.

Trude trok de deken nog iets meer over haar schouder en zei dat zij goed voor mij zou zorgen.

'Je moet doen wat de dokter zegt, dan zien we je gauw weer terug,' zei ze.

95 Mijn moeder viel in slaap. Wij gingen weg.

[...]

II

Hieronder vind je de eerste twee alinea's van een concept-notitie van een ambtenaar op de afdeling Financieel-economische Zaken van het Ministerie van Landbouw en Visserij, gericht aan de directeur van die afdeling. De notitie gaat over de omvorming van produktiebossen tot natuurbossen. De ambtenaar heeft moeite om de juiste toon te treffen, zoals je onder andere kunt zien aan de hoeveelheid passieven die hij meent te moeten gebruiken. Er ontstaan nu door het gebruik van de lijdende vorm bepaalde onduidelijkheden.

Ga na wat hier precies problematisch is in het gebruik van de lijdende vorm. Doe voorstellen voor herschrijving waar mogelijk, en stel verder zo precies mogelijk vast over welke extra informatie je zou moeten beschikken om de tekst adequaat te kunnen herschrijven.

Notitie aan: de Directeur F.E.Z.

van: Bos

Onder invloed van de toenemende belangstelling voor de natuur en het milieu wordt de roep om (meer) natuurbossen sterker, waarbij nadrukke-

lijk wordt gewezen op de recreatieve functie van het bos. Om te komen tot een gewenst areaal wordt overwogen om produktiebossen om te vormen tot natuurbossen. De gedachte van een budgettair-neutrale exploitatie (beheerskosten betaald uit houtverkoopopbrengsten) speelt daarbij een niet te verwaarlozen rol.

Bij de omvorming van produktiebos naar een natuurbos wordt tegemoet gekomen aan de bezwaren ten aanzien van het eentonige en onnatuurlijke karakter van de bestaande bossen. Ten behoeve van een zo hoog mogelijke houtproductie wordt gekozen voor een beperkt - veelal uitheems - aantal soorten en wordt in verband met de leeftijdsopbouw perceelsgewijs aangeplant. Het systematische beheer - op een hoge kwaliteitsnorm afgestemd - versterkt deze kenmerken. Natuurbossen geven daarentegen een grotere variatie te zien. Dit geldt niet alleen voor de aanwezige bomen - zowel in soorten, groeivormen als in leeftijdsopbouw - binnen een beperkte oppervlakte, maar ook voor andere levensvormen, plantaardig én dierlijk, waardoor een dynamische leefgemeenschap wordt gevormd.

[...]

III

In het najaar van 1989 kregen de bewoners van het wooncomplex Uilenstede een informatieboekje in de postvakjes. Dit boekje bevat nogal wat lijdende zinnen, zoals je kunt zien in het hieronder opgenomen fragment. Lees dit fragment door. Noteer de lijdende zinnen, en evalueer het gebruik ervan. Let daarbij op de verschillende soorten lijdende zinnen: met en zonder *door*-bepaling, voltooide en onvoltooide, met verschillende volgordes.

Doe suggesties voor herziening van de lijdende zinnen in het tekstgedeelte vanaf A. (*In de drie laagbouwblokken...* enz.), waarbij je zowel zakelijke alternatieven overweegt (zie paragraaf 4.5) als een meer persoonlijke formulering.

1. INLEIDING

De woongebouwen van Uilenstede Centrum I zijn gebouwd in het midden van de zestiger jaren. Sindsdien zijn ze intensief bewoond en gebruikt. Door veroudering en door gebruik slijt een gebouw. Niet ieder onderdeel van het gebouw heeft een eindeloze levensduur. Daar komt nog bij, dat de wijze van bewoning sinds de zestiger jaren is gewijzigd. Bij de bouw destijds is uitgegaan van minder intensieve bewoning. Het is daarom van belang dat op regelmatige of onregelmatige tijdstippen onderdelen van woongebouwen hersteld, vervangen of gewijzigd worden. Dat gebeurt via het niet-planmatig onderhoud (klachten- en mutatie-onderhoud), het

10 planmatig onderhoud en het *groot onderhoud*.

Sinds november 1988 wordt door de SSH-VU en het architectenbureau Werkplaats voor Architectuur uit Utrecht, in overleg met bewonersvertegenwoordigers, georganiseerd in de Renovatiecommissie, een groot-onderhoudsplan voorbereid voor Centrum I. In dit plan zijn geluidwerende voorzieningen opgenomen. Tot dit complex behoort ook uw woning.

In februari 1989 hebben alle bewoners van Centrum I van de SSH-VU een informatieset ontvangen met daarin opgenomen een aantal uitgewerkte varianten en een formulier om de voorkeuren voor deze varianten te peilen. Op basis van deze meningspeiling en in overleg met de bewonerscommissie is door het bestuur van de SSH-VU besloten tot de volgende planuitwerking:

25 A.

In de drie laagbouwblokken Uilenstede 18 t/m 22, 24 t/m 32 en 88 t/m 98 worden groot onderhoudswerkzaamheden zonder huurverhogingen uitgevoerd.

30

B.

In de drie hoogbouwtorens Uilenstede 2 t/m 16, 36 t/m 50 en 74 t/m 86 worden eveneens groot onderhoudswerkzaamheden zonder huurverhogingen uitgevoerd.

35

C.

Bekeken zal worden of de twee laagbouwblokken Uilenstede 52 t/m 70 in een later stadium verbouwd kunnen worden tot 2- en 3-kamerwoningen. Nader overleg hieromtrent met de bewoners dient nog gestart te worden.

40

In het voorliggende informatieboekje worden de groot onderhoudsplanen in grote lijnen beschreven. Daarnaast wordt er informatie verstrekt omtrent belangrijke zaken als geluidwerende voorzieningen, nieuwe voorzieningen ten laste van de servicekosten en gedoogplicht.

45

Normaliter worden groot onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd in bewoonde toestand. Aangezien in dit geval de werkzaamheden nogal omvangrijk zijn, is dat niet mogelijk. U zult daarom (tijdelijk) moeten verhuizen. Hoe dit geregeld wordt en wat voor vergoeding er aan u wordt uitgekeerd, wordt eveneens in dit boekje behandeld.

50

De verwachting is dat eind oktober 1989 met de werkzaamheden gestart kan worden. Het gehele werk zal circa 20 maanden in beslag nemen. Mochten er zich tijdens de uitvoering belangrijke wijzigingen voordoen, dan wordt u van tevoren hierover ingelicht.

Wij hopen dat dit boekje voldoende informatie verstrekt. In het boekje wordt op diverse plaatsen aangegeven wie u moet benaderen als u toch nog vragen heeft. Een adressenlijst is achterin toegevoegd.

5 Naamwoordstijl

5.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk hebben we het, in verband met de lijdende vorm, veel gehad over de manier waarop de uitvoerder van een handeling of proces in een tekst wordt opgevoerd (of niet). Maar je kunt ook nog op andere manieren de handelende instantie minder centraal stellen of zelfs achterwege laten, in het bijzonder door abstracte naamwoorden te gebruiken. Vergelijk de volgende paren zinnen eens.

- 1a Je moet dit probleem in een ruimere context zien.
- b Dit probleem vraagt om een beschouwing in een ruimere context.

- 2a We hebben de onderdelen van het mengsel van elkaar gescheiden door de kolf 1 minuut te schudden.
- b Het scheiden van de onderdelen van het mengsel vond plaats door het schudden van de kolf gedurende 1 minuut.

Het verschil tussen de a- en de b-zinnen is dat bepaalde informatie die in het ene geval op een werkwoordelijke manier wordt aangeduid, in het andere geval naamwoordelijk geformuleerd is: *zien* versus *beschouwing*, *hebben gescheiden* versus *Het scheiden van* en *te schudden* versus *het schudden van* – vandaar dat we de b-zinnen gevallen van naamwoordstijl noemen. In dit hoofdstuk behandelen we de effecten van de naamwoordstijl op de presentatie van de informatie. We gebruiken de term *naamwoordstijl* zelf daarbij neutraal: zoals nu uitvoerig aan bod zal komen, kan deze manier van presenteren in uiteenlopende contexten zowel voor- als nadelen hebben.

Met de verschillende manieren van formuleren in 1 en 2 gaat gepaard dat de a-zinnen minder abstract zijn; die gaan expliciet over mensen, de b-zinnen niet. Nog iets meer toegespitst: in de a-zinnen zijn het de concrete mensen die iets doen of die iets moeten, terwijl in de b-zinnen de abstracte zaken als het ware zelf dingen lijken te doen – maar dan wel vage dingen als *plaats vinden*.